

Българската Автокефална Архиепископия в Охрид

1018 – 1767

Изложба в Националния Исторически Музей в София, октомври 2014

Изложбата е организирана в рамките на Програмата за отбелязване на 1000 години от смъртта на цар Самуил Български

След покръстването на българите от цар Борис (852-889) през 864 година, Българската църква била издигната в ранг на архиепископия. Това станало на 4 март 870 г. Пръв български архиепископ станал архиепископ Йосиф (Стефан). Нейната автономия и международен авторитет нарастнали при цар Симеон (893-927) и цар Петър (927-970), и на втория всебългарски църковно-народен събор от 917 г. църквата била прогласена за автокефална (самоуправляема) със свой патриарх – патриарх Дамян. Седалището на Българската Патриаршия през Първото Българско Царство е било последователно в Плиска, Преслав, Доростол, Средец, Охрид.

През 1018-1019 г. император Василий II Българоубиец (976-1025) завладял България и понижил статута на патриаршията в ранг на архиепископия със седалище в град Охрид. Като отчитал авторитета на Църквата и духовенството, той все пак запазил нейната самостоятелност. Официално тя била наричана Българска автокефална архиепископия, а нейният предстоятел е носил титлата „Архиепископ на Охрид и цяла България”. Свещениците и монасите са били предимно българи, но след първия архиепископ – Йоан Дебърски (1019-1037), за архиерей били ръкополагани византийски духовници.

От средата на XV в., от патриотична ревност – за да не се свързва създаването и с името на императора, избил хиляди българи при завоюването на България, архиепископите започнали да разпространяват невярното твърдение, че независимата църква била основана в началото на VI в. От император Юстиниан Велики, заедно с град Юстиниана Прима – родното място на Юстиниан, който по-късно българите нарекли Охрид. Така с течение на времето титулът на охридския архиепископ бил променен на: „архиепископ на Юстиниана Прима и на цяла България”. Като „Архиепископия на цяла България” Охридската архиепископия просъществувала цели 749 години. Границите и обхващали западните области на българската етническа общност – днешните северна Гърция, Македония, Албания, Източна Сърбия.

Някои Охридски архиепископи смело се подписвали под титула „патриарх на Юстиниана Прима и на цяла България”. От канонична гледна точка те имали право. Българската патриаршия през 1018 г. не била понижена в архиепископия по законен, църковен път, а от светската власт в лицето на византийския император. Според охридските архиепископи от църковна юридическа гледна точка този акт бил нищожен и българската патриаршия продължила да съществува без прекъсване след учредяването и през 927 г. Тази титла била призната от Вселенската патриаршия през XIV в.

Катедрален храм на Българската архиепископия със седалище Охрид станала църквата „Света София”. Тя била построена от българския цар Борис I през 863 г. на мястото на стара църковна сграда от късноримската епоха и била една от седемте съборни църкви, съградени от владетеля на България при обявяването на християнството за държавна религия в българското царство.

Император Василий II Българоубиец, постановил в указите си от 1019-1020 г. архиепископите да бъдат българи по етнически произход. Първият избран и утвърден архиепископ наистина бил българин – монахът Йоан от манастира „Св. Иван“ в Дебър (днес малко градче в западния дял на Македония). Но след смъртта на архиепископ Йоан, в следващите векове, през които съществувала архиепископията, на престола били поставяни все повече гърци. Повечето от гръцките и предстоятели обаче се грижели усърдно за укрепване на християнската вяра в душите на българите.

Най-изтъкнат измежду тях бил Теофилакт Български, заемал Охридския престол между 1090-1126 г. Известен средновековен интелектуалец, автор на десетки богословски и исторически съчинения, приближен на императорския двор, той бил изпратен в дълбока провинция, за каквато се смятал Охрид, далеч от блясъка на живота в столицата Константинопол. Теофилакт, като предан Божи служител, изпълнявал мисията си честно и всеотдайно. Приел каузата на българския народ като своя и направил много не само за опазване на православието, но и за народностното съзнание на миряните си българи. За тях той написал „Пространното житие“ на най-почитания светец в Охрид – св. Климент Охридски, велик ученик и последовател на първоучителите на славянството, светите братя Кирил и Методий. „Благодарение на св. Климент, на неговите неуморни трудове – пише Теофилакт – цялата българска страна позна Бога“.

За свети Климент написал житие и друг гръцки предстоятел на Българската архиепископия в годините 1216-1234 – Димитър Хоматиян - един от най-изтъкнатите византийски писатели на епохата.

„Когато Климент пристигна в Охрид през 887 г. – пише Хоматиян – българският народ не бил още напълно просветен с кръщение и имал варварска дивост. Светецът обаче с деянията си довел всички българи до Богопомазание и превърнал грубостта им в благородство на нравите, внушавайки им справедлив и разумен живот. Този велик наш отец и светилник на цяла България бе по род от европейските мизи, наричани още българи“. Тези възторжени слова слушали смирено богомолците в храмовете. „Той предаде на нас, българите – продължава Хоматиян – всичко, което се отнася до Църквата. Затова и българите от всяка възраст, мъчно е да се каже колко голямо усърдие проявяват при почитането му.“ В друг труд на Хоматиян, наречен „Гръцка служба“, св. Климент е оприличен на „Тринадесети апостол обновил българските народи с кръщение.“

Жития и служби били написани от охридски предстоятели и на друг охридски светец – св. Наум, и на светите Седмочисленици. В тях с възхищение се говорело за дейността на българския цар Борис I и равноапостолите Кирил и Методий: „Те утвърдиха България с божествените догми и станаха непоклатими стълбове на Българската Църква.“

В края на XII в. – през 1185 г., българската държавна независимост била възстановена след мощно освободително възстание, избухнало в Причерноморието, Централна и Източна Стара Планина и ръководено от братята боляри Петър и Асен. Заедно с обявяването на Петър за български цар била възстановена и Българската патриаршия. Тя била призната през 1204 г. от Папството и през 1235 г. от Вселенската патриаршия. Центърът и се намирал в столицата Търново. В първите двадесет години епархиите на Българската архиепископия в Охрид останали извън границите на българската държава. Териториите на осем от тях по времето на цар Калоян през 1201 г. били присъединени към българската държава. Начело на тези епархии били поставени от Българската търновска патриаршия нови български владци на мястото на избягалите византийски духовници.

Тридесет години по-късно въпросът за новите владици бил обсъден на архиерейски събор в Охрид и било решено те да върнат катедрите си на старите владици, но ръкоположените от тях български свещеници да останат.

Българите в границите на българската държава били духовно обгрижвани от Търновската патриаршия, а българите извън пределите на страната – от Охридската българска архиепископия. Отколешният стремеж на император Василий II Българоубиец да асимилира постепенно българите претърпял провал. Българската църква обединявала сънародниците си в Христовата вяра, окриляла ги и им давала сили в тежките години на изпитание.

Особено голямо значение за оцеляването на българите като нация и духовност имала Българската архиепископия в Охрид след 1396 г., когато всички български земи паднали за дълги пет века под властта на мюсюлманската Османска империя, а Търновската патриаршия била ликвидирана. Охридската архиепископия останала единствената българска духовна институция и с много усилия и труд успяла да опази жив християнския дух сред българите. При една теократична власт, каквато била Османската империя, базирана на нормите на шериата, правата на християните били строго ограничени. Било забранено християнските църкви да са по-високи от мюсюлманин, яхнал кон. Затова всички монументални храмове в Охридската епархия били отнети от християните и превърнати в джамии, включително и катедралният храм „Св. София”. Тази прекрасна сграда била превърната отново в църква едва след 550 години – в 1915 г., когато Българската армия освободила град Охрид, а на Великден – 19 април 1998 г., в присъствие на хиляди българи, дошли от всички краища на света, била осветена.

Седалище на Охридската архиепископия през турското владичество на българските земи станала църквата „Света Богородица Перивлепта”, в която били пренесени мощите на св. Климент. Църквата започнала да се нарича „Св. Климент” и това име се е запазило и до днес. Тази мъничка, квартална църква, богато изографисана от най-добрите майстори иконописци, чийто олтар украсяват забележителни икони, станала опора и покровител на българите в Македония. Ислямът не позволявал на християните да имат училища, но в малки килии свещениците подготвяли стотици деца и юноши за църковна служба. Монаси от епархията организирали във Венеция и Влашко печатници и издали първите български печатни книги. Печатарите, създали първата българска печатница в румънския град Търговище, навярно завинаги ще останат неизвестни, но със сигурност се знае, че във Венеция през 1519 г. монахът Пахомий от Скопие, напечатал в стотици екземпляри един служебник, а после и много други книги.

През 1538 г. била издадена най-голямата и най-богато украсена с илюстрации богослужебна книга „Празничен миней”, в която за пръв път са били публикувани произведенията на най-известните български средовековни автори, между които и на последния предстоятел на търновската църква – патриарх Евтимий. През втората половина на XVI в. печатницата във Венеция била закупена от Яков Крайков от Кюстендилската епархия. Няколко десетилетия Яков Крайков издавал книги, които се разпространявали на цялата обширна територия на Българската охридска архиепископия. Богато илюстрираният му „Часослов” имал няколко издания и представлявал интерес не само за църквите, но се използвал и за домашно четиво. Печатането във Венеция на книги за охридските епархии не било случайно.

През XV-XVI в. Диоцезът на Българската архиепископия в Охрид се увеличил. Османските власти му дали епархиите на закритата Сръбска патриаршия, епархиите на Влашко и Молдова и дори православни епархии в Италия.

Охридските архиепископи в това време все по-често започнали да се подписват с титула „патриарх“. Представителността на титлата не била самоцел. През XV-XVII в. Западна Европа била в смъртен бой с Ислямската империя, стигнала до каналите на Венеция и стените на Виена. От изхода на този двубой зависело и освобождението на България. В преговорите за съвместни действия с антиислямистките сили в Европа титулът „патриарх“ бил нужен като свидетелство, че носителят му представя целия християнски български народ.

Някои документи сочат, че охридските предстоятели били в особено тесни връзки с непримиримия противник на турците Венеция. Златна корона, обсипана с 329 камъка – рубини, сапфири, гранати, естествени морски перли, неслучайно е подарена от венецианската брeпублика на Охридския архиепископ.

В знаменитата битка при Лепанто през 1571 г. сложила край на ислямската инвазия в Европа, половината от екипажа на венецианския флот бил съставен от православни българи, гърци и сърби от епархиите на Охридската архиепископия. Преди боя за първи път венецианският сенат разрешил на корабите на католическа Венеция да се качат православни свещеници. Те призовали сънародниците си да бъдат непреклонни в защитата на Христовия кръст.

Голяма роля за съхранението на българското самосъзнание и християнската религия през тези векове изиграло патриотичното духовенство със своята дейност в многобройните манастири на територията на Охридската архиепископия, пръснати в планините на Македония: „Св. Наум“ край Охрид, „Св. Йоан Предтеча“ край Прилеп, „Св. Йоаким Осоговски“ край Кратово. В тях се поддържал култът към българските светци - първоучителите св. св. Кирил и Методий, към светите Седмочисленици, към просиялите през по-късните векове Прохор Пчински, Гавраил Лесновски, Йоаким Осоговски, към великия светец на българската земя – св. Иван Рилски. В манастирите се пишели и преписвали български богослужебни книги, съхранявала се изящна църковна утвар, прекрасни икони, рисувани от монаси и миряни, които поддържали жив народния дух и християнската вяра.

Засилената през XVIII в. политическа и родолюбива дейност на Българската автокефална архиепископия в Охрид предизвикала реакциите на турските власти, които решили да я премахнат. Те били улеснени от интригите на висши духовници от Вселенската патриаршия.

През 1767 г. турският султан издал указ, с който Охридската българска архиепископия била изцяло премахната, а епархиите и – присъединени към Вселенската патриаршия. За да се заличи споменът за тази българска християнска институция, Вселенската патриаршия лишила Охрид дори от честта да има епископска катедра и го подчинила на митрополита на град Драч в Албания. На негово място се издигнали йерарсите на Костур, Битоля и Струмица, титулувани: първият – „Екзарх на цяла стара България“, вторият - „Екзарх на цяла българска Македония“.

Проф. Божидар Димитров

Увод към каталога на изложбата